

Աննա Արևշատյան (Հայաստան)

արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

ՀՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ

Կոմիտասի թանգարան–ինստիտուտ

ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտ

Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիա

DOI: 10.58453/29537967-2022.7-03

ԿՈՄԻՏԱՍԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ ԱՐՇԱԿ ԶՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

Կոմիտաս Վարդապետի նամակները՝ ուղղված ֆրանսահայ անվանի գրականագետ, թարգմանիչ, արվեստաբան և հասարակական գործիչ Արշակ Զոպանյանին, կազմում են կոմպոզիտորի նամականուամենաուշագրավ մասերից մեկը: Զոպանյանի կյանքի շատ նվիրական էջեր են կապված Կոմիտաս Վարդապետի հետ: Իր հերթին, Զոպանյանի հետ են կապված Կոմիտասի ստեղծագործական գործունեության կարևոր դրվագները: Այդ նամակները Արշակ Զոպանյանի և Կոմիտաս Վարդապետի հարաբերությունների և բարեկամության ուշագրավ վավերագրեր են: Զոպանյանին ուղղված Կոմիտասի նամակներից պահպանվել են շուրջ 25–ը՝ գրված 1902–1914 թթ. միջև: Հենց այդ նամակներում է Կոմիտաս Վարդապետը արժևորել Արշակ Զոպանյանի դերն ու նշանակությունը հայ մշակույթի անդաստանում՝ բարձր գնահատելով նրա վաստակը: 1912 թ. դեկտեմբերի 25–ին Պոլսից ուղարկված նամակում Կոմիտասը գրել է. «Արդէն հայ ազգը քեզ շնոր բան է պարտական. դրն էիր առաջինը, որ լաւ ըմբռնեցիր, թէ մեր ապագան հարթելու համար պէտք էր, նախ մեզ օտարներին ծանօթացնել, ցոյց տալ, որ մենք կենսունակ ենք, լուսոյ որդեգիր ու կարապետ ենք խաւար վայրերում, շինարար ենք...»¹:

¹ Կոմիտաս Վարդապետ, Նամականի, աշխատասիրութեամբ Գուրգէն Գասպարեանի, Երեւան, «Սարգիս Խաչենց-Փրինթինֆո», 2009, էջ 214:

Հաջորդիվ շարադրված մտքերը վկայում են Կոմիտաս Վարդապետի աննկուն կամքի, հավատի և լավատեսության մասին: Իր նամակների միջից Կոմիտասը ներկայանում է մեզ ոչ միայն իբրև իր ժամանակի երևելի և տաղանդաշատ երաժիշտ, այլ նաև՝ ազգային հոգսերով ապրող, ժողովրդի ապագայով մշտապես մտահոգ, լայնախոհ մտավորական, իրատես և սթափ մտածող:

«... եթե մեր մէջ տեսականութիւնն ու միութիւնը պակաս է եղած,— գրել է Կոմիտասը,— պատճառն այն է, որ ազգայ շունչ չենք քաշել, նոյնիսկ մեր իբր–անկախութեան օրերումն իսկ՝ հալածուելով Կոմիտասի և իր խաւարէն, աւերակէն ու աւարէն, սրէն ու հրէն... Բայց աննկուն բան ունենք մեր մէջ, մի անմար յոյս՝ դէպի ապագայ լուսոյ կանթեղը յառած են մեր հայեացքները, դեպի այն կանթեղը, որ հայ ժողովուրդը, իր թագաւորութիւնն ու իշխանութիւնը կորցնելէն յետոյ, Կոմիտասի և իր խաւարէն է բազմաբեղուն ու երկնադէպ Արագածի գագաթը՝ երկնքի անտես առաստաղէն, անթել կապով, որ մարդիկ՝ խաւար ու աւարառու ձեռք տալ չը կարողանան եւ գոնէ նորա լուսոյ նշողը ցայտէ մեր վերայ եւ մեր ապագայ կեանքը երազենք»: Եվ ավարտում է իր գնահատանքը սիրելի ընկերոջ հասցեին՝ գրելով. «Դուն էիր առաջինը, որ մեր նախնեաց սրբեղծագործ հոգին թղթերով ու գրքերով նկարեցիր ու ցուցադրեցիր օտար աշխարհի մէջ քաղաքակրթութեան հարազատ զաւակներին, որ մենք եւս իրենց շահիդ ենք բռնել, մենք եւս իրենց ճամբան ենք քայլել, մենք եւս մեր ձեռքին լոյս բռնել, եւ, թէպէտ ջանացել են դեւերը փչել ու մարել մեր կեանքը, բայց փչողներն են խորտակուել եւ մենք դեռ մոխիրների տակ առկայծել ենք՝ ապաւինելով գիտութեան եւ կրթութեան, որ թէեւ մերն է եղել՝ իբր արեւելքի զաւակներ, բայց մեր ձեռքէն դուրս է ելել ու Եվրոպան լուսաւորել (...) Դուն էիր առաջինը, որ հրաւիրեց հայի գեղարուեստական սրբեղծագործութեանց ծանօթացնելու քաղաքակիրթ աշխարհին...»²: Իսկ 1913 թ. օգոստոսի 7–ին Էջմիածնից գրված

² Նույն տեղում, էջ 214–215:

նամակում կարդում ենք. «Ուրախությամբ եւ հպարտությամբ եմ հե-
տետում գործունէութեանդ, մանաւանդ այսպիսի հանգամանքներում,
երբ աւելի զօրեղ զէնք չունենք՝ քան մեր հին ու նոր եկեղեցուն ու աշ-
խարհիկ եւ գիտական ու գեղարուեստական կարողութիւնները ցու-
ցադրել, որ տեսնեն, թէ իբր ողորմութիւն չէ՞ որ խնդրում ենք, այլ իբր
մարդկային զարգացման զօրավիգն ազգ ենք հրապարակելուն»³:

Պատասխանելով Ա. Չոպանյանի փոխանցած հասարակա-
կան պահանջին, թե ինչու Կոմիտաս Վարդապետը հրապարակավ
չի ներկայացնում պատարագի՝ իր բազմաձայն մշակումը, Կոմիտա-
սը բացատրում է. «< ... > Ինչ կը վերաբերի իմ կազմած պատարագի
արարողութեան, ուղղակի անհնար է այնտեղի⁴ եկեղեցիներում գոր-
ծածելու համար, որովհետեւ խիստ բարդ է՝ ըստ պահանջման եղա-
նակների խորհրդատրոութեան. ո՛չ մէկը կառավարել կարող է իմ պա-
տարագը, եթէ նոյն իսկ յարմար երգեցողներ իսկ գտնելու լինեն:
Կ.Պոլիսը եւ առհասարակ Ասիան չէ փալիս թաւ եւ բամբ ձայներ,
որոնք մեծ դեր են խաղում բազմաձայնութեան մէջ. միւս կողմից՝ իմ
պատարագը գրուած է 1–9 ձայնով, այնպէս որ այդքան նուրբ դասա-
կարգութիւն ձայների նոքա ըմբռնել, գտնել ու գործադրել անկարող
են. իսկ նոյնը, ես ինքս, եռաձայնի վերածելն անմտութիւն եմ համա-
րում, որովհետեւ խորհրդատրոութիւնը կը վերանայ եւ տեղը կանցնէ
միայն եւ միայն ցամաք եւ մերկ արուեստ, որ ո՛չ մի ժամանակ չեմ
ցանկանայ կատարել ու լսել»⁵:

Ուշագրավ է Կոմիտասի անդրադարձը պոլսական միջավայ-
րում գործած հայ ձայնագետներին: Էջմիածնից 1903 թ. հոկտեմբերի
23–ին գրած նամակում նա, ըստ երևույթին, պատասխանում է այդ
կապակցությամբ Չոպանյանի արած հարցադրումներին՝ գրելով
հետևյալը. «Ձեր գրած պապա Համբարձումն անշուշտ Արմաշու

³ Նույն տեղում, էջ 224:

⁴ Նկատի ունի Կոստանդնուպոլիսը:

⁵ 1907 թ. սեպտեմբերի 25–ին Շաղիտենքուրգից Ա. Չոպանյանին ուղղված նա-
մակից. տե՛ս նույն տեղում, էջ 131:

Համբարձումն է. եթէ այդ է, միանգամայն չվստահէք նորա դպրոցին, որովհետեւ փաճիկ եղանակներու վերայ է ձեւել նա մեր շարականները: Ի սէր Աստուծոյ, մինչեւ լուրջ գիտական քննութեան չենթարկէք մի վստահէք նոցա վերայ. մանաւանդ թէ այժմ մի շարք նորեղութիւններ, օգուր քաղելով այն հանգամանքից, որ մեր երաժշտութեան անդաստանը մշակներ չունի, սորա նորա անունով հրապարակ են ելնում եւ դեռ գործը ծաղիկ հասակի մէջ կամ նոյնիսկ չբացուած կոկոն ծաղիկը թառամեցնում միանգամայն. ճշմարիտն ասեմ, ես կասկածում եմ. ավելի շուր փաճիկ եղանակներ եւ այն էլ փաճիկ ոճով պէտք է լսեք, քան ազգային, ուստի խնդրեմ զգոյշ եղէք ընդրութեան մէջ, մանաւանդ ծանր եղանակների նկատմամբ, որքան կարելի է, խիստ եղէք. ամենից շատ, ծանր ոճն է խանգարուել»⁶:

Գեղջկական երգեր հավաքելու կապակցությամբ, ելնելով սեփական բանահավաքչական փորձից, Կոմիտասը ևս զգուշացնում է. «Գալով պարոն» Պոյաճեանի հաւաքած ժողովրդական երգերին, եթէ նոքա հաւաքուած են Հայոց գիւղերում եւ հէնց գեղջուկի անարար բերանից, հաւանօրէն ուղիղ կլինեն. թէեւ երգի արտասանութեանը կասկածում եմ, իսկ եթէ Թիֆլիզում կամ մի այլ քաղաքումն է հաւաքել, դոքա, առանց կասկածի կասեմ, [որ] Կարա-Մուրզայի այլանդակած ժողովրդական երգեր անունը կրող բաներ են, որի գլխին այնքան են փոփոխ, որ խեղճ երգերն արդէն իրանց գոյնն էլ, ազգային նշոյնն էլ թոցրել են եւ ձեռով աւելի շուր մալառու ցեղի երգեր են դարձել, ճիշտ նոյն ձեռով էլ երգելու պարճառու, քան ազգային»⁷:

1904 թ. հունվարի 20-ին Էջմիածնից գրած նամակում Կոմիտասը հորդորել է Չոպանյանին. «Ի սէր մեր եկեղեցու եւ Հայ գեղջուկի երաժշտութեան պայծառութեան ոչ մի ջանք մի խնայէք, Ձեր ձեռքէն եկածն արէք. Դուք արդէն քաջ գիտէք, թէ ինչպիսի մեծ փրկութիւն է կախուած մեր եղանակներն անաղարտ պահելուց եւ ժողովրդի ու իր

⁶ Նոյն տեղում, էջ 80:

⁷ Նոյն տեղում, էջ 80-81:

եկեղեցու ազնիու ու մաքուր սիրտը ճանաչելուց: Դուք, իմ Փարիզ եղածս ժամանակ, ամենից շատ էիք ոգետրուած այդ գործի յաջողութիւնը փափագելով ի սրտէ: Եթէ կամենաք, Դուք կարող էք մեծ ծառայութիւն մատուցանել ոչ թէ ինձ, Ձեր անձնուէր բարեկամին, այլ մեր ժողովրդին եւ մեր ազգային, նուիրական եկեղեցուն»⁸:

Փոխելով թեման՝ հաջորդիվ տեղեկացնում է Չոպանյանին. «Յուսով եմ, ստացած կլինէք ժողովրդական երգարանի Ա. Յիսնեակը. արդէն երկրորդն էլ պատրաստ է, շուտով կուղարկենք գրաքննիչին եւ փպել կրանք. պատրաստում ենք գիտական ժողովածուն հրատարակելու»⁹:

1904 թ. դեկտեմբերի 30–ին Էջմիածնից գրած նամակում Կոմիտաս Վարդապետը հաղորդում է Չոպանյանին. «Գործերս յաջող են. այժմ կը զբաղուիմ հայ հին խազերու ուսումնասիրութեամբ եւ յուսով եմ շուտով կարող պիտի լինեմ գաղտնիքը բանալ եւ գեթ ցԺԳ դար եղանակներն ստուգել: Հրատարակելու կը պատրաստեմ ժողովրդական եղանակները դաշնակի, իմբի եւ այլն համար»¹⁰:

1905 թ. հոկտեմբերի 4–ին Թիֆլիսից գրած նամակում Վարդապետը տեղեկացնում է. «Պիտի զարմանաք, Տփիսիսումն եմ. նետրդային հիւանդութիւն ստացայ, եկել եմ բուժուելու. փառք Աստուծոյ առ այժմ լաւ եմ, յուսով եմ մէկ ամսից բոլորովին կլուանամ: (...)Ես թէեւ հիւանդ, բայց եւ այնպէս պատրաստում եմ մեր ժողովրդական եղանակների կազմութեան ուսումնասիրութիւնը, ժամանակին կը հասցնեմ, անհոգ եղէք»¹¹:

Իսկ 1906 թ. հունվարի 12–ին գրած նամակում կարդում ենք. «Այնպիսի լուրջ հետեւանքներ ստացայ ուսումնասիրութեանս միջոցին, որ միանգամայն պիտի զարմանաք, երբ կարդաք:

⁸ Նույն տեղում, էջ 83:

⁹ Նույն տեղում:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 87:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 90:

Երգերը այսպիսի կարգերի են բաժնել՝
ա. Շինական (մշակութեան, գործի եւ այլն)

բ. Ծիսական

գ. Վէպ (Դաւիթ, Միւհրի եւ այլն)

դ. Անտրոնի (պանդխտի, ղարիբի)

ե. Վիպական-քնարական

եւ

զ. Խաղ (երգեր, պարերգեր եւ այլն)

Եթէ ասելի յարմար դասաւորութիւն կամ բաժանում կարող էք,
գրեցէք, ըստ այնմ էլ վարուեմ»¹²:

1906 թ. ապրիլի 17-ին Շառլոտենբուրգից գրած նամակում Կոմիտասը պատմում է Չոպանյանին դեպի Բեռլին ուղևորվելիս իր հետ պատահած տհաճ պատահարի մասին, թե ինչպես Ռոստովում իրենից գողացան այն պայուսակը, որտեղ նա պահել-առանձնացրել էր Փարիզ ուղարկվելիք աշխատության մաքրագիրը և ևս 150 ռուբլի, որ այն ժամանակ բավական շոշափելի գումար էր ներկայացնում. «...փոքր պայուսակս, որի մէջն էի դրել ձեզի դրկելիք աշխատութիւնս, երգերը եւ այստեղ տպագրուելիք երկերս, բոլորն էլ, բոլորն էլ գողացան. անմիջապէս յայտնեցի վարչութեան, տեսնենք կը գտնեն: Բայց ես յոյս չունեմ եւ սկսեցի նորից աշխատել այստեղ. լաւ, որ զգալով, թէ մի բան կարող է պատահել, աշխատութիւններիս սեւագիրն էլ բազաժի էի տվել. գոնէ նոքա փրկուեցան»¹³:

1906 թ. մայիսի 27-ին, նախապատրաստվելով Փարիզում կայանալիք՝ իր ստեղծագործությունները ներկայացնող առաջին մեծ համերգին, Կոմիտասը Բեռլինից խանդավառ նամակ է ուղղում Արշակ Չոպանյանին. «Երեկոյթի վեհ գաղափարն ինձ այնպէս է ոգետրել, որ գրչովս արտայայտել չեմ կարող. մի բազմակողմանի բան անենք, ուր երեսայ Հայի մտածող եւ զգացող ոգին: Ես այսպէս եմ մտածել: Որ-

¹² Նույն տեղում, էջ 93:

¹³ Նույն տեղում, էջ 94:

պէսզի հայ երաժշտութիւնը լաւ ըմբռնեն, նախքան երեկոյթը կազմելը մի դասախօսութիւն անել հայ ժողովրդական երաժշտութեան մասին ընդհանրապէս եւ մասնաւորապէս էլ եղանակների կազմութեան մասին, ապա նոյնը՝ ժողովրդական երաժշտութիւնը ցոյց տալ արդի գեղարուեստական միջոցներով բազմաձայնի վերածած: Սկզբնական դասախօսութեան միտքն այն է, որ նախապատրաստած լինեն եղանակներն աւելի ճիշտ եւ հեշտ ըմբռնելու համար»¹⁴:

Կոմիտասը շատ որոշակի տեսակետ և դիրքորոշում է արտահայտել հայ ժողովրդի ապագայի, թշնամիների և բարեկամների վերաբերյալ: 1912-ի դեկտեմբերի 25-ին Կ. Պոլսից գրված նրա նամակում կարդում ենք. «Արդ, մեր երկիրն սկզբէն եղել է կռուախնձոր արշաւող եւ շրջակայ հզօր պետութեանց աշխարհակալութեան ճանապարհի վերայ եւ պահել է ցարդ նոյն վիճակը: Մենք այժմ իրապէս Ռուսաց շահի առարկան ենք. մեր երկիրն արդէն որոշուած է, այսօր կամ վաղը ռուս պետութեան բաժին դառնալու: Ուրեմն պիտի ձգտենք մեզ ազատագրել երկու կերպ, թէպէտ եւ երկուքի վերջակէտն էլ նոյնն է, փարբեր ուղիով միայն: Առաջինն է առաւելագոյնը՝ ինքնուրոյն ու անկախ լինելով իբր պատուար ցցուել ռուս դիւանագիտութեան առաջեւ եւ երկրորդը՝ նուազագոյնը ապաւինել Քեոի-Ռուսին եւ միաձոյլ հայութիւն սահմանել: Երկուք էլ նոյնն է, բայց երկրորդն իրագործելի՝ շահերի նոյնութեան վերայ յենուելով, իսկ առաջինը՝ անիրագործելի: Ռուս կառավարութիւնը ծայրագոյն արեւելքէն տուժեց. ուրեմն ընդարձակման ճանապարհը այս կողմը մնաց. արդեն Պարսկաստանը բաժնուած է իրապէս Անգլիոյ եւ Ռուսիոյ միջեւ. այսպէս հայերը պարսկական լծէն պիտի ազատեն եւ միանան Ռուսահայոց եւ փոխադարձաբար ուժովնան. արդ հերթն եկել է մեզ՝ տաճկահայերիս: Ես չեմ կարող մտքէս անցնել, որ Ռուս կառավարութիւնը իր շահերը զոհէ մեզ. զի նա չէ՛ կարող թոյլ տալ, իր այս բաժինն աւե-

¹⁴ Նոյն տեղում, էջ 95–96: Վերոնշյալ համերգը կայացել է 1906 թ. դեկտեմբերի 1-ին Փարիզի Salle des Agriculteurs սրահում:

լի լաւ վիճակ ունենայ, քան իր երկրի հայերը. ուրեմն միշտ ձգտելու է պահել մեզ (եթէ իրան չը միանանք) իրեն կարօտ վիճակի մէջ, որ-պէսզի ապագայ գրաման ձեռնտու տարր հանդիսանանք. արդէն մեր մեծ ջարդերն ապացոյց են ասածներիս: Ռուս թերթերն էլ ճիշտ այս կէտն է, որ շարունակ շեշտում են, թէ մեր փրկութիւնը կոտլու եւ կոփելու ենք Փերպուրկի պարիսպներու դռներուն առջեւ. այս էր պնդել ժամանակին Լոռիս Մելիքով Գէորգ Դ. կաթողիկոսին զգուշացնելով (երբ սա ռուս-տաճկական պատերազմի ժամանակ, փրկութիւնը տեսնելով ու յուսալով տաճիկներէն, գրեթէ բացարձակապէս սպասելիս է եղել տաճիկներին էջմիածնի մէջ): Արդեն քաջ գիտես, որ Անգլիոյ, Ֆրանսիոյ եւ Ռուսիոյ միութեան գլխաւոր նպատակն էլ այս էր: Ուրեմն չի՞ք փրկութիւն արտաքոյ Ռուսիոյ»¹⁵:

Կոմիտասի այս խորագնին վերլուծությունն ապացուցում է, թե որքան իրագել էր նա այն ժամանակ ստեղծված վիճակին, որքան սթափ և իրատես մտտեցում էր ցուցաբերում այդ բարդ իրողություններին: Միայն մի բանում է սխալվել Վարդապետը. անդրադառնալով մեծ ջարդերին (նկատի ունեւ 1895–96 թթ. համիդյան ջարդերը)՝ չէր կարող երևակայել, որ ամենամեծ ջարդը՝ Հայոց Մեծ Եղեռնը, դեռ առջևում է, ցեղասպանություն, որը ոչ միայն կործանեց մեծ երաժշտի կյանքն ու հետագա ստեղծագործական ծրագրերը, այլ նաև ոչնչացրեց պոլսահայ առաջադեմ մտավորականության ողջ աստղաբոլլը:

«Պէտք է նախ բոլոր հայերը խմբուեն մէկ տէրութեան, մէկ օրէնքի տակ,— շարունակում է Կոմիտասը,— աճեն ու զարգանան բարոյապէս եւ նիւթապէս եւ ապա ժամանակն ինքն է, որ պիտի բերէ մեզ մեծ ազատութիւնը. շտապելով, առաջինը չառած երկրորդ քայլի դիմելով բոլորովին պիտի կորչենք. տաճիկէն ո՛չ մի յոյս մի ունենաք, մի սպասէք. նորա ուղեղը քարէ ժայռից են, զարգացման անընդունակ, լոկ փշրուելու համար պիտանի եւ ուրքի տակը սալայատակելուն յարմար»¹⁶:

¹⁵ Նոյն տեղում, էջ 215–216:

¹⁶ Նոյն տեղում, էջ 216:

«Չը պէ՛տք է բաժնուենք, չը պէ՛տք է խաբուենք Եւրոպայի գա- նազան խոստումնալից խաբկանքներէն. միանալու ենք եւ գործնա- կան ճամբան բռնելու. ըստ իս, առաջին քայլն է բոլոր հայութիւնն ամփոփել Ռուսի իշխանութեան տակ, երկրորդ քայլն է տնտեսապէս ու բարոյապէս, զուտ ազգային, առանց օտարին ու մեզ անմարս գա- ղափարնեցող առաջնորդուելու՝ զարգանալ. երրորդ քայլն արդէն ին- քը՝ ռուս հեղափոխութիւնն է, որ պիտի անէ, ո՛չ թէ մենք. իսկ մենք օգտուելու ենք այդ քայլէն, սակայն պատրաստուելով լեհերու պէս զուտ–ազգային շարժում բռնելով. եւրոպական մարդկային գաղա- փարները որքան որ ընտրի են ու փափագէի, բայց մեզ անպէ՛տք են. պաղ երկրի բոյսերը մեր ջերմ արեւին տակ կը կիզուեն»¹⁷:

Ակնհայտ է, որ խոսքն այստեղ երկուսի համար էլ շատ նվիրա- կան և կարևոր իրողություններին է վերաբերում, ինչի շուրջ Վարդա- պետը կարող էր կիսվել միայն շատ մտերիմ և համախոհ բարեկամի հետ: Այստեղ արծարծվում է նաև ազգային ինքնության հիմնա- խնդիրը, որի հաստատմանն էր ուղղված Կոմիտասի ողջ ստեղծա- գործական գործունեությունը¹⁸: Դրա վառ ապացույցն է կարգախոսի իմաստ ստացած նրա ամենահայտնի հողվածի վերնագիրը՝ «Հայը ունի ինքնուրոյն երաժշտութիւն»¹⁹: Այդ հողվածում Կոմիտասը իմի- ցիայլոց գրել է. «Ազգի մը լեզուն ու գրականութիւնը կարող են ձեւա- փոխուիլ ու զարգանալ՝ օրինակ առնելով ուրիշ ազգերէն, բայց երբ

¹⁷ Նոյն տեղում, էջ 216-217:

¹⁸ Այդ խնդրի մանրամասն վերլուծությունը տես **M. Navoyan**, The Conception of 'National' in Komitas's Perception, *Կոմիտասը և իր ժառանգությունը, Կոմիտասի թանգարան–ինստիտուտի տարեգիրք*, հատ. Ե, պատասխանատու խմբագիր՝ Տ. Շախկույան, Երևան, Կոմիտաս թանգարան–ինստիտուտի հրատ., 2020, էջ 20–26: Տես նաև **Մ. Նավոյան**, *Ազգային կոմպոզիտորական դպրոցի հայե- ցակարգն ըստ Կոմիտասի*, Երևան, Կոմիտասի թանգարան–ինստիտուտի հրատ., 2020:

¹⁹ Տես **Կոմիտաս Վարդապետ**, *Ուսումնասիրություններ եւ յօդուածներ*, Գիրք Բ, աշխատասիրութեամբ Գ. Գասպարեանի եւ Մ. Մուշեղեանի, Երեւան, «Սարգիս Խաչենց–Փրինթինֆո»՝ 2007, էջ 83–88:

ան ինքնայայտուկ լեզու եւ գրականութիւն ունի, ունի եւ ինքնուրոյն երաժշտութիւն»²⁰:

Ընտաքըքրական է հետևել, թե ինչպես ծանոթության և համագործակցության սկզբնական շրջանին պատկանող նամակներում պաշտոնական «պարոն Արշակ Չոպանեան», «սիրելի բարեկամ պարոն Արշակ Չոպանեան» դիմելու ձևերը հարաբերությունների սերտացման ընթացքում փոխվում են ավելի մտերմիկ, հաճախ կատակային ձևերին, որոնցում Կոմիտասը Չոպանյանին դիմում է «սիրելի Արշակ», «սիրելի զուռնաչի», «նաղարաչի», «Չոպան բիձա», «Արշակ բիձա», «սիրելի Չոպանս» ձևերով:

Այսպիսով՝ դիտարկված նամակները երկու հայ մեծ արվեստագետներին հուզող հարցերի մի լայն շրջանակ են ներկայացնում՝ համատեղ նախաձեռնություններ, նախատեսվող համերգային ծրագրեր, հողավաճների և ուսումնասիրությունների հրատարակման քննարկումներ, հայ երաժշտության տարածման հրատապ խնդիրներ՝ ընդհուպ մինչև այն ժամանակվա քաղաքական վիճակը, հայ ժողովրդի հետագա ճակատագիրը, ապագա պետականության տեսլականը, ինչը առիթ է դառնում Կոմիտասի տեսակետները, սկզբունքները և դիրքորոշումը արտահայտելու համար:

Կոմիտասի նամակներում շարադրված մտքերն այսօր էլ շատ արդիական են: Դրանց ուսումնասիրությունը լրացուցիչ լույս է սփռում Կոմիտասի աշխարհայացքի բացահայտման վրա՝ ներկայացնելով նրան որպես խոշոր մտածող և ազգային գործիչ:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 87:

Ամփոփում

Կոմիտաս Վարդապետի ստեղծագործական գործունեության կարևոր դրվագներ են կապված ֆրանսահայ անվանի գրականագետ, թարգմանիչ և արվեստաբան Արշակ Չոպանյանի հետ: Ա. Չոպանյանին ուղղված Կոմիտասի նամակները կազմում են մեծ երաժշտի նամականու: ամենաուշագրավ մասերից մեկը: Այդ նամակները Արշակ Չոպանյանի և Կոմիտաս Վարդապետի հարաբերությունների և բարեկամության ուշագրավ վկայություններ են: Չոպանյանին ուղղված Կոմիտասի նամակներից պահպանվել են շուրջ 25-ը՝ գրված 1903–1914 թթ.: Հենց այդ նամակներում է Կոմիտաս Վարդապետը արժևորել Արշակ Չոպանյանի դերն ու նշանակությունը հայ մշակույթի անդաստանում՝ բարձր գնահատելով նրա վաստակը: Դրանք երկու հայ մեծ արվեստագետներին հուզող հարցերի մի լայն շրջանակ են ներկայացնում: Ակնհայտ է, որ խոսքն այստեղ երկուսի համար շատ նվիրական և կարևոր իրողություններին է վերաբերում, ինչը Վարդապետը կարող էր կիսել միայն շատ մտերիմ և համախոհ բարեկամի հետ:

Կոմիտասի նամակներում շարադրված մտքերը այսօր էլ շատ արդիական են: Դրանց ուսումնասիրությունը լրացուցիչ լույս է սփռում Կոմիտասի աշխարհայացքի բացահայտման վրա՝ ներկայացնելով նրան որպես խոշոր մտածող և ազգային գործիչ:

Հիմնաբառեր՝ Կոմիտաս Վարդապետ, Արշակ Չոպանյան, նամակներ, հայ երաժշտություն, համերգներ Եվրոպայում:

Dr. Prof. Anna Arevshatyan (*Armenia*)

Honored Worker of Art of RA

Komitas Museum–Institute

Institute of Arts NAS RA

Komitas State Conservatory of Yerevan

KOMITAS'S LETTERS TO ARCHAG TCHOBANIAN

Abstract

Important episodes of the creative activity of Komitas Vardapet are related with the famous French–Armenian literary and art critic and translator Archag Tchobanian. Komitas's letters addressed to Archag Tchobanian present one of the most remarkable parts of the great musician's correspondence. Those letters are remarkable testimonies of the relationship and friendship between Archag Tchobanian and Komitas Vardapet. About twenty–five of Komitas's letters addressed to Tchobanian, written in 1903–1914, have been preserved. In those letters Komitas Vardapet appreciated the role and importance of Archag Tchobanian in the Armenian culture and highly valued his merits. Those letters present a wide range of issues concerning the two great Armenian artists: joint initiatives, upcoming concert programs, discussions about the publication of articles and studies, various problems of Armenian music, up to the issues of the political situation at that time, the future fate of the Armenian people, and the vision of future statehood, which became an opportunity for Komitas to express his views, principles and position. It is obvious that we are talking here about precious and important realities for both of them. Komitas could share them only with a very close and like–minded friend.

The thoughts written in Komitas's letters are still very relevant today. Their study sheds additional light on uncovering Komitas's worldview presenting him as a great thinker and as a national figure.

Keywords: Komitas Vardapet, Archag Tchobanian, letters, Armenian music, concerts in Europe.